

ابعاد و پیامدهای تکلیف‌گرایی زنان در دیدگاه امام خمینی (ره)

ملیحه حاجی حسن^۱، مهدی نادری^{۲*}

۱. دانشجوی دکتری مطالعات سیاسی انقلاب اسلامی دانشگاه شاهد، تهران، ایران.

malihehajihasn@gmail.com

۲. دانشیار گروه علوم سیاسی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه شیراز، فارس، ایران. (نویسنده مسئول)

mahdinaderi35@gmail.com

تاریخ پذیرش: [۱۴۰۲/۱۲/۲۱]

تاریخ دریافت: [۱۴۰۲/۱۰/۲۸]

چکیده

تلازم «حق» و «تکلیف» انسانی از بنیادی‌ترین موضوعات مکاتب فکری بشری بوده و هر مکتب فکری می‌کوشد با ترسیم نظام دانایی، پاسخی شایسته به این مهم بدهد. در منظومه فکری امام خمینی رحمته‌الله به‌عنوان رهبری انقلاب، مسئله تکلیف‌گرایی مبنای عمل‌گرایی قرار گرفته و سعادت و شقاوت جامعه انسانی در گرو عمل به وظیفه و تکلیف است. ایشان به‌صورت ویژه به مسئله تکلیف‌گرایی زنان پرداخته و زمینه‌ها و ابعاد مختلف آن را مطرح نموده‌اند. با توجه به جایگاه و هویت زن در اندیشه بنیان‌گذار انقلاب اسلامی، شعاع تکلیف‌گرایی زنان در زوایای علم‌اندوزی آنان چنان برجسته است که ایشان بانوان را به‌عنوان احیاگران فکر و اندیشه معرفی نموده است. (مسئله) در نگاه تکلیف‌گرایانه امام رحمته‌الله، زنان انسان‌ساز اگر از جامعه بشری و ملت‌ها گرفته شود، ملت‌ها به شکست و انحطاط کشیده می‌شوند. در نتیجه لازمه تحقق سعادت جامعه زنان انقلاب اسلامی، شناخت ابعاد و پیامدهای تکلیف‌گرایی زنان در اندیشه رهبری به‌عنوان یک رکن مهم جامعه، دارای اهمیت است. این مقاله می‌کوشد به تبیین ابعاد و پیامدهای تکلیف‌گرایی زنان در اندیشه رهبری بنیان‌گذار انقلاب اسلامی بپردازد. نظر به اهمیت این موضوع، این پژوهش با روش هرمنوتیک متن محور (روش)، درصدد پاسخ به این پرسش است: «ابعاد و پیامدهای تکلیف‌گرایی زنان در اندیشه رهبری بنیان‌گذار انقلاب اسلامی چیست؟» (سؤال) یافته‌های پژوهش حکایت از آن دارد که تکلیف‌گرایی زنان بر بنیان‌های اندیشه هفت‌گانه امام رحمته‌الله «تکلیف به مثابه منشأ عمل»، «تکلیف یک امر همگانی»، «محدوده تکلیف، توان انسان»، «درونی و عقلانی بودن احساس تکلیف»، «شرعی بودن امر تکلیف»، «پیروزی مطلق در عمل به تکلیف»، «واجب بودن ادای تکلیف» استوار شده است. لذا، ابعاد تکلیف‌گرایی زنان در اندیشه رهبری انقلاب متشکل از ارکان عبادی، خانوادگی، اقتصادی، سیاسی و علمی است و همچنین، پیامدهای تکلیف‌گرایی زنان در بعد فردی، انسان‌سازی و در بعد جمعی، جامعه‌سازی بر اساس مکتب پاک محمدی صلوات‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم است.

واژگان کلیدی: رهبری بنیان‌گذار انقلاب، تکلیف‌گرایی زنان، ارکان تکلیف زنان، نظام دانایی زنان.

۱- مقدمه

از مبنایی‌ترین مباحث علوم انسانی مسئله حق و تکلیف افراد به‌ویژه زنان در حوزه فردی - اجتماعی است که تاریخ تفکر پیرامون آن از یونان تا دوران جدید امروزی، گویایی اهمیت فکری دانشمندان و فعالان جوامع در این ارتباط است. دیدگاه بعضی از متفکران در حوزه زنان بر مبنای فقه و عقلانیت دینی و برخی دیگر بر مبنای عقلانیت مدرن شکل گرفته شده است. لذا، در مقایسه تفکر اسلامی و تفکر غربی مشاهده می‌شود که در تفکر اندیشمندان اسلامی غالباً بر تکلیف‌گرایی و در تفکر متفکران غربی، بر حق‌گرایی بوده است.

در اندیشه امام خمینی رحمته به عنوان بنیان‌گذار انقلاب اسلامی و یک رکن مهم جامعه، موضوع «تکلیف» همچون نقطه درخشانی در منظومه فکری ایشان می‌درخشد و گویای آن است که تکلیف‌گرایی فرد شالوده‌کنش و حرکت جامعه انسانی در جهت تکامل، پیشرفت و سعادت است (نادری و حاجی حسن، ۱۳۹۵). نگاهی به آثار امام رحمته بیانگر آن است که در اندیشه فقهی - سیاسی ایشان به عنوان یک متفکر عالم و عامل، مسئله «تکلیف‌گرایی زنان» در عرصه فردی، خانوادگی، سیاسی، اجتماعی به مثابه یک امر شرعی مورد تأکید است. امام رحمته بر اساس مبانی معرفت‌شناختی الهی، توانست در راستای حضور زنان در قیام انقلاب اسلامی، براندازی رژیم پهلوی، ایستادگی در جنگ تحمیلی، تحولات بزرگ علمی، ... الگوی مطلوب «تکلیف‌گرایی زنان» که برگرفته از قرآن و سنت معصومین بود، در ابعاد گسترده عملی پویا که ناظر به تحولات جامعه است، ترسیم نماید. همین امر باعث شده که ایشان به‌گونه‌ای ممتاز از دیگر متفکران، ابعاد نظری تکلیف‌گرایی زن را در تمدن اسلامی ارائه دهد.

شناخت الگوی تکلیف‌گرایی زنان در اندیشه امام خمینی رحمته برای جامعه اسلامی از دو جنبه حائز اهمیت است. از یک جنبه، در نگاه امام رحمته زن انسان‌ساز اگر از جامعه و ملت‌ها گرفته شود، ملت‌ها به شکست و انحطاط کشیده می‌شوند. «صلاح و فساد یک جامعه از صلاح و فساد زنان در آن جامعه سرچشمه می‌گیرد» پیام امام خمینی رحمته به مناسبت روز زن (۶۱/۱/۵) و از جنبه دیگر، لازمه تحقق سعادت جامعه زنان در نظام اسلامی، تداوم به التزام تکالیف‌گرایی فردی - اجتماعی زنان است. با نگاه به اقتدار کامل امام رحمته در طول رهبری، ایشان بر اساس نظریه حکومتی خود، ساختارهای جدید جامعه زنان را بر اساس بینش اسلامی - انقلابی ترسیم کردند و سپس با مدیریت مسائل داخلی و خارجی، زمینه‌های ورود زنان را در عرصه‌های مختلف جامعه و حتی بین‌المللی فراهم نمودند. بنابراین، با اهمیت مسئله تکلیف‌گرایی زنان در اندیشه بنیان‌گذار انقلاب، این نوشتار با روش هرمنوتیک متن محور، درصدد پاسخ به این سؤال اصلی است: «ابعاد و پیامدهای تکلیف‌گرایی زنان در اندیشه رهبری بنیان‌گذار انقلاب اسلامی چیست؟»

۲- مرور مبانی نظری و پیشینه**۲-۱- تعریف مفاهیم****۲-۱-۱- نظام دانایی**

دانایی و دانش به‌صورت الفاظ جداگانه تعبیر می‌شود ولی در معنا به‌عنوان آگاهی سودمند به‌کار گرفته می‌شود (عارفی گوران و حاجی حسن، ۱۳۹۸). دانایی بر اساس نظام خاصی طبقه‌بندی شده است: ۱- آموختن بر اساس کتاب و حکمت. «هرچه نمی‌دانید از آگاهان بپرسید» (بقره / ۱۲۸) ۲- انتقال دانایی‌ها به دیگران (مجلسی، ۱۳۷۳) ۳- تبعیت (همان).

۲-۱-۲- رهبری بنیان‌گذار انقلاب

«رهبر با ایدئولوژی و ترسیم وضع و حکومت آرمانی که بیان کرده‌است درصدد اجرای حکومت موردنظر دارد که البته با توجه به شرایط کنونی تغییراتی در آن اختیار می‌نماید در نتیجه توسعه در ساختارهای سیاسی، اجتماعی،

اقتصادی و فرهنگی باید متناسب با ساختارهای اساسی ایدئولوژی مطرح شده از یک‌سوی و متناسب با وضعیت کنونی جامعه بعد از انقلاب از سوی دیگر باشد که رهبر در این زمینه نقش مدیریت را به صحنه نمایش می‌گذارد» (حاجی‌حسن، ۱۳۹۶).

۳-۱-۲- تکلیف

«تکلیف، خطاب الهی را گویند که متعلق به افعال بندگان است از جهت اتصاف به حسن و قبح بر سبیل اقتضا یا بر سبیل تخییر. پس هر تکلیفی از تکالیف بندگان، هم عقلی است و هم نقلی که هر دو از منابع شریعت‌اند» (لاهیجی، ۱۳۷۲). تکلیف دو ویژگی دارد: اول آنکه، امری همگانی یعنی شامل تمام افراد و اقشار جامعه است و دوم آنکه، تابع توان و قدرت انسانی است: «لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا» (بقره/۲۸۶) پس، تکلیف امری الهی است، چراکه انسان از آن‌جهت که برخوردار از عقل (توانایی اندیشیدن) و اختیار (توانایی گزینش) هست. میان تکلیف و حق افراد تلازم وجود دارد و در دو بخش قابل بررسی است:

الف؛ حق و تکلیف فردی: افراد در زندگی خویش به‌صورت فردی، حقوق بسیاری دارند و به همه آن‌ها مکلف است. امام سجّاد علیه السلام در رساله حقوق خود، بسیاری از حقوق فردی را در مقابل تکالیف برای زن و مرد ذکر کرده است.

ب؛ حق و تکلیف اجتماعی: در حیات اجتماعی از یک‌سوی، ایجاب حقوق برای افراد جامعه در نظر گرفته شده است و از سوی دیگر، انجام تکالیفی نیز برایشان مشخص شده است. حضرت امیرالمؤمنین علیه السلام در رابطه با موضوع حقوق اجتماعی و تکالیف، چنین می‌فرماید: «ثُمَّ جَعَلَ سُبْحَانَهُ مِنْ حُقُوقِهِ حُقُوقًا افْتَرَضَهَا لِبَعْضِ النَّاسِ عَلَى بَعْضٍ فَجَعَلَهَا تَتَكَافَأُ فِي وُجُوهِهَا وَ يُوجِبُ بَعْضُهَا بَعْضًا وَ لَا يُسْتَوْجَبُ بَعْضُهَا إِلَّا بِبَعْضٍ» (نهج‌البلاغه، خطبه ۲۱۶). پس خداوند، حقوقی را برای بعضی در برابر دیگران واجب کرده و حقی بر کسی واجب نشده مگر اینکه همانند آن باید وظایفی را انجام دهد (نادری و حاجی‌حسن، ۱۳۹۵).

۴-۱-۲- تکلیف‌گرایی زنان

تکلیف‌گرایی زنان یعنی برجستگی گسترده مسئولیت زن در ابعاد فردی، خانواده و اجتماعی است. در بعد فردی، عالی‌ترین فلسفه‌ی تکلیف‌گرایی، عبادت و خودسازی انسان ذکر شده است. «وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ» (ذاریات/۵۶) اما، زن مکلف در خانواده «انسان‌ساز» است «وَأَمْرُ أَهْلِكَ بِالصَّلَاةِ» (طه/۱۲۲). در بعد اجتماعی تکلیف‌گرایی؛ زنان مکلف نیز عنصر مفید و سرنوشت‌سازی هستند که در جامعه حضور مؤثر و فعال داشته باشند و از خود در جامعه الگوی مطلوبی ارائه دهند (عارفی‌گوران و حاجی‌حسن، ۱۳۹۸).

۲-۲- تکلیف‌گرایی در فلسفه غرب

۱-۲-۲- دیدگاه کانت

در مکتب اصالت، وظیفه و تکلیف، ریشه در اندیشه و آراء کانت دارد (دباغ، ۱۳۸۸). به تعبیر کانت، بسیاری از دانشوران، تکلیف را در سطوح عقلی و نقلی، اخلاقی و حقوقی، به امر پسندیده و نکوهیده تقسیم کرده‌اند ولی بیشتر متفکران غربی، تکالیف را در سطح اخلاقی - حقوقی تعریف کرده‌اند (کانت، ۱۳۷۸). کانت در رساله‌ای با عنوان قانون اخلاقی، تکالیف را دو قسمت می‌نماید. ۱: «تکالیف قانونی»؛ این‌گونه وظایف که به‌توسط قوانین بر مردم لازم اجرا می‌شود و عدم انجام آن، پیگرد قضائی در بردارد. ۲: «تکالیف فضیلتی»؛ این‌گونه وظایف ناشی از وجدان درونی و اخلاقی است (احمدی طباطبایی، ۱۳۸۷)؛ بنابراین، نقطه عزیمت فلسفه اخلاقی کانت بر طبق قاعده عمومی «اراده نیک» است (پولادی، ۱۳۸۲)؛ و امر اخلاقی با وظیفه انسانی ارتباطی تنگاتنگ دارند. «آدمی باید سعادت خود

را نه از روی میل (تمایل) بلکه از روی وظیفه بجوید و از این رهگذر است که رفتار او (در وهله اول) نخست ارزش راستین اخلاقی می‌یابد» (محمودی، ۱۳۸۳).

۳-۲-۲- نظریه‌های فمینیستی

نظریه فمینیستی، به دنبال دستیابی به حقوق برابری و آزادی سیاسی، اقتصادی و اجتماعی زن است و فمینیست‌ها معتقدند که نظام جوامع، به صورت عادلانه با زنان رفتار نمی‌کنند. جنبش فمینیستی به دو مرحله تقسیم می‌شود: مرحله اول، از اواخر قرن نوزدهم و اوایل قرن بیستم (۱۸۷۰-۱۹۲۰) آغاز گردید و مرحله دوم، در دهه‌های (۱۹۷۰-۱۹۶۰) شروع شد و ادامه دارد. فمینیست‌های اولیه، اهداف مشخص و محدودی داشتند ولی فمینیست‌های جدید تحت عنوان هواداران «جنبش آزادی‌بخش زنان» که اهداف تنظیم شده‌ای ندارد یا حدودمرزی ندارد. بنابراین، نقطه نظرهای خود را از فلسفه سیاسی غالب جریان روشنفکری زمان خود گرفته‌اند. فمینیست‌های جدید خواستار نابودی پندارهای و گرایش‌ها سنتی و تقسیم برابر کار و فعالیت یکسان در جامعه می‌باشند (توحیدفام و عیسی‌وند، ۱۳۸۹).

تمرکز اصلی اندیشه‌های فمینیستی بر حق‌گرایی بوده و بیشتر بر ارتقاء حقوق و منافع زنان است. اندیشه‌های فمینیستی در فمینیسم لیبرال، فمینیسم مارکسیستی، فمینیسم رادیکال، فمینیسم روان‌کاوانه، فمینیسم سوسیالیستی خلاصه می‌شود و نظریه‌های آنان از دو منظر در باب حق‌گرایی و تکلیف‌گرایی زنان مطرح می‌شود. فمینیسم در منظر اول، مبنای زیست‌شناسی را ظلم و ستمی بر زنان تبیین می‌کنند و معتقدند که تفاوت وظیفه زنان و مردان در خانواده، انگیزه‌ای برای استمرار نابرابری‌های جنسی میان آن‌ها است و برای نابودی این تبعیض، جلوگیری از تکلیف باروری و تولیدمثل بعد از زنان را، راه‌حل می‌دانند. این نگاه به‌طور کلی مشخصه فمینیست‌هایی است که اصطلاحاً «رادیکال» شناخته می‌شوند که عمدتاً به خط‌مشی مربوط به جنسیت و تولیدمثل توجه دارند و معتقدند، هویت زن با توجه به جنسیت او تعیین نمی‌شود. اما فمینیسم در منظر دوم، بر فرهنگ و قوانین جوامع در ارائه تکلیف و نقش زن تأکید می‌کند و بر اساس دیدگاه اجتماعی خود، به جایگاه زنان فراسوی خانه‌داری و بر اساس حقوق برابر، تکالیف برابر، مشارکت برابر زنان در عرصه عمومی می‌پردازد. این نگاه به‌طور کلی در فمینیسم لیبرال بیان می‌شود که بر تفاوت‌های قوانین و وظایف جامعه تأکید دارند (میرمومنی، ۱۳۹۴).

۳-۲-۳- تکلیف‌گرایی در تفکر اسلامی

۱-۳-۲- دیدگاه قرآن و احادیث

تکلیف‌گرایی در قرآن و روایت ائمه اطهار، ابعاد فردی و اجتماعی دارد. در بعد تکلیف‌گرایی اجتماعی، تکلیف انسان‌ها برای ایجاد جامعه امن «و قَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ» (بقره/۱۸۲)؛ زدودن رذایل اخلاقی و حاکم کردن فضایل اخلاقی «الَّذِينَ إِنْ مَكَّنَّاهُمْ فِي الْأَرْضِ أَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ وَآمَرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَنَهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ وَلِلَّهِ عَاقِبَةُ الْأُمُورِ» (حج/۴۱)؛ ایجاد وحدت تمسک به ولایت الهی و معصومین و نفی تفرقه «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ» (نساء/۵۹) در بعد فردی، تکلیف «عبادت» ذکر شده است. «وَأْمُرْ أَهْلَكَ بِالصَّلَاةِ» (طه/۱۲۲) دلالت تفسیری بر انجام عبادت، که بالاترین و عالی‌ترین فلسفه آفرینش است؛ همان تکلیف فردی انسان است. «وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ» (ذاریات/۵۶)

فلسفه تکالیف در پیام نورانی معصومین Δ بسیار گسترده بیان شده است. بعد فردی تکلیف‌گرایی، فاطمه زهرا عليها السلام چنین می‌فرمایند: «وَالصَّلَاةُ تَزِيهًا لَكُمْ عَنِ الْكِبْرِ» (مجلسی، ۱۳۷۳). امام علی عليه السلام می‌فرمایند: «وَالصِّيَامُ ابْتِئَاءً لِلِإِخْلَاصِ الْخَلْقِ» (نهج البلاغه، حکمت ۲۵۲). در بعد تکلیف‌گرایی اجتماعی، حضرت امیرالمؤمنین عليه السلام برای حاکم کردن ارزش‌های انسانی و مانع شدن از حاکم شدن

ستمگران، تکلیف امر به معروف و نهی از منکر را بیان می‌کند: «لَا تَتْرُكُوا الْأَمْرَ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّهْيِ عَنِ الْمُنْكَرِ فَيُؤَلِّيَ عَلَيْكُمْ شِرَارَكُمْ» (نهج-البلاغه، نامه ۴۷). در کلام نورانی فاطمه‌الزهراء عليها السلام تکلیف اطاعت خاندان امامت موجب نظام بخشی و عامل امنیت است. «طَاعَتَنَا نِظَامًا لِلْمَلَّةِ وَآمَانًا لِلْفِرْقَةِ» (قزوینی، ۱۳۸۹).

۲-۳-۲- جایگاه زن مکلف در نگاه متفکران

آیت‌الله جوادی آملی، تکلیف الهی را داروی برای درمان دل بیمار و جامعه بیمار می‌داند، که البته تکلیف، منشأ عقلانی و نقلی دارند (جوادی آملی، ۱۳۸۵). ایشان معتقد است که با پیوند زدن مسئولیت‌پذیری با اراده، انسان‌ها (زن و مرد) در زندگی فردی و اجتماعی خود با اختیار عمل به آن، مسئول هستند (نادری و حاجی‌حسن، ۱۳۹۵). استقلال و اختیار عمل انسانی، ابزار فراوانی برای تکامل در اختیار زن و مرد قرار می‌دهد. انسان متکلف زن و مرد، دارای شئون گوناگون هستند و کمال افراد به‌ویژه زنان در انجام وظایف فردی-اجتماعی ظهور می‌نماید. زن و مرد، هیچ تفاوتی از حیث استقلال و کمال انسانی و اهداف خلقت با یکدیگر ندارند؛ ولی زن نقش‌ها و تکالیف متفاوتی با مرد در خانواده و اجتماع ایفا می‌کند. در نگاه آیت‌الله جوادی آملی، زنان وابسته نیستند تا حقوق وابستگی دریافت کنند و هویت ابزاری ندارند تا از استقلال، محروم باشند (جوادی آملی، ۱۳۹۸).

۲-۱-۳- جایگاه زن مکلف در اندیشه رهبر بنیان‌گذار انقلاب اسلامی

رهبر بنیان‌گذار انقلاب اسلامی نیز به تأسی از قرآن و امامان معصوم علیهم السلام برای زن جایگاه و ارزش والایی قائل هست. لذا به‌صورت گسترده به اندیشه ایشان دربارهٔ و جایگاه‌های زنان مکلف در جامعه اسلامی می‌پردازیم:

الف) کرامت و شخصیت: امام خمینی رحمته الله علیه درباره کرامتی که اسلام به زنان بخشیده است چنین بیان می‌کند: «اسلام زن‌ها را نجات داده است، از آن چیزهایی که در جاهلیت بود. آن قدری که اسلام به زن خدمت کرده، خدا می‌داند به مرد خدمت نکرده است. شما نمی‌دانید که در جاهلیت زن چه بوده و در اسلام چه شده. اسلام به زن خدمتی کرده است که در تاریخ همچو سابقه‌ای ندارد. اسلام زن را از توی لجنزارها برداشته آورده، شخصیت به او داده» (امام خمینی رحمته الله علیه، ۱۳۹۵). «ما می‌خواهیم زن، به مقام والای انسانیت خودش باشد نه مَلْعَبه باشد؛ نه ملعبه در دست مردها باشد، در دست اراذل باشد. زن باید در سرنوشت خودش دخالت داشته باشد» (همان). «اسلام زن را از آن مظلومیتی که در جاهلیت داشت بیرون کشید. مرحله جاهلیت مرحله‌ای بود که زن را مثل حیوانات، بلکه پایین‌تر از او می‌شمردند. زن در جاهلیت مظلوم بود، اسلام زن را از آن لجنزار جاهلیت بیرون کشید» (همان). «اسلام در وقتی ظهور کرد در جزیره العرب، بانوان حیثیت خودشان را پیش مردان از دست داده بودند، اسلام آن‌ها را سربلند و سرافراز کردن اسلام آن‌ها را با مردان مساوی کرد، عنایتی که اسلام به بانوان دارد بیشتر از عنایتی است که بر مردان دارد» (همان).

ب) تساوی حق و تکلیف: امام خمینی رحمته الله علیه نظر اسلام را در برابری حق و تکلیف زن با مرد چنین بیان می‌نماید: «همان‌طوری که حقوق مردها در اسلام مطرح است حقوق زن‌ها هم مطرح است. اسلام به زن‌ها بیشتر عنایت کرده است تا به مردها. اسلام زن‌ها را بیشتر حقوقشان را ملاحظه کرده است تا مردها. زن‌ها حق رأی دادن دارند، حق انتخاب دارند، حق انتخاب شدن دارند، تمام معاملاتشان به اختیار خودشان است و آزاد هستند اختیار شغل را آزاد هستند (همان). «از نظر حقوق انسانی تفاوتی بین زن و مرد نیست زیرا که هر دو انسان‌اند و زن حق دخالت در سرنوشت پیش را هم چون مرد دارد بلکه در بعضی از موارد تفاوت‌هایی بین زن و مرد وجود دارد که به حیثیت انسانی آن‌ها ارتباط ندارد مسائلی که منافات با حیثیت و شرافت زن ندارد آزاد است» (همان).

پ) الگوسازی: امام خمینی رحمته الله علیه در الگوسازی انسانیت، بانوان را به پیروی از زنان بزرگواران بشریت دعوت می‌نماید: «تمام ابعادی که برای زن متصور است و برای یک انسان متصور است در فاطمه‌زهرا عليها السلام - جلوه کرده و بوده است. یک زن معمولی نبوده است؛ یک

زن روحانی، یک زن ملکوتی، یک انسان به تمام معنا انسان، تمام نسخه انسانیت، تمام حقیقت زن، تمام حقیقت انسان. او زن معمولی نیست؛ او موجود ملکوتی است که در عالم به صورت انسان ظاهر شده است؛ بلکه موجود الهی جبروتی در صورت یک زن ظاهر شده است... تمام هویت‌های کمالی که در انسان متصور است و در زن تصور دارد - تمام - در این زن است. زنی که تمام خاصه‌های انبیا در اوست. زنی که اگر مرد بود، نبی بود؛ زنی که اگر مرد بود، به جای رسول‌الله بود. معنویات، جلوه‌های ملکوتی، جلوه‌های الهی، جلوه‌های جبروتی، جلوه‌های مُلکی و ناسوتی - همه - در این موجود مجتمع است. انسانی است به تمام معنا انسان؛ زنی است به تمام معنا زن. از برای زن ابعاد مختلفی است؛ چنانچه برای مرد و برای انسان. این صورت طبیعی، نازل‌ترین مرتبه انسان است و نازل‌ترین مرتبه زن است و نازل‌ترین مرتبه مرد است؛ لکن از همین مرتبه نازل، حرکت به سوی کمال است. انسان، موجود متحرک است؛ از مرتبه طبیعت تا مرتبه غیب تا فنا در الوهیت. برای صدیقه طاهره این مسائل، این معانی حاصل است. از مرتبه طبیعت شروع کرده است، حرکت کرده است؛ حرکت معنوی؛ با قدرت الهی، با دست غیبی، با تربیت رسول‌الله ﷺ مراحل را طی کرده است نرسیده است به مرتبه‌ای که دست همه از او کوتاه است» (امام خمینی رحمته، ۱۳۹۵).

ت) سعادت و شقاوت جامعه: امام خمینی رحمته سعادت و شقاوت جامعه را در تکلیف‌گرایی اجتماعی زنان مشخص می‌فرماید. «نقش زنان در عالم از ویژگی‌های خاصی برخوردار است، صلاح و فساد یک جامعه از صلاح و فساد زنان در آن جامعه سرچشمه می‌گیرد. زن، یکتا موجودی است که می‌تواند از دامن خود افرادی به جامعه تحویل دهد که از برکاتشان یک جامعه، بلکه جامعه‌ها به استقامت و ارزش‌های والای انسانی کشیده شوند و می‌تواند به عکس آن باشد (امام خمینی رحمته، ۱۳۹۵). زن‌ها مردان شجاع را در دامن خود بزرگ می‌کنند، قرآن کریم انسان‌ساز است و زن‌ها نیز انسان‌ساز؛ وظیفه زن‌ها انسان‌سازی است. اگر زن‌های انسان‌ساز از ملت‌ها گرفته بشود، ملت‌ها به شکست و انحطاط مبدل خواهند شد، شکست خواهند خورد، منحل خواهند شد» (همان).

ایشان برای حضور زنان در عرصه اجتماع چنین بیان می‌کنند:

«در نظام اسلامی زن به‌عنوان یک انسان می‌تواند مشارکت فعال با مردان در بنای جامعه اسلامی داشته باشد ولی نه به صورت یک شعر نه او حق دارد خود را به چنین حدی تنزل دهد و نه مردان حق دارند که به او چنین ببندیشند اسلام با هر چیزی که انسان را به پوچی و ازخودبیگانه شدن می‌کشاند مبارزه می‌کند. زنان از نظر اسلام نقش اساسی در بنای جامعه اسلامی دارند اسلام زن را تا حدی ارتقا می‌دهد که او بتواند مقام انسانی خود را در جامعه باز یابد و متناسب با چنین رشدی می‌تواند در ساختمان حکومت اسلامی مسئولیت‌هایی را به عهده بگیرد اگر خانم‌ها خیال کنند که کنار بروند و مردها این کارها را انجام بدهند این خیال، خیال صحیحی نیست برای این‌که کارها این قدر آشفته است رفتاری‌ها این قدر زیاد است که هر شخصی در هر محلی است تکلیفی که دارد این است که آنجا را خوب بسازد خانم‌ها حق دارند در سیاست دخالت کنند تکلیفشان است. دین اسلام یک دین سیاسی است، دینی است که همه چیزش سیاست است حتی عبادت» (همان).

ث) وظیفه‌گرایی زن: امام خمینی رحمته در زمینه اساسی‌ترین عامل تربیت بشریت، مؤلفه وظیفه‌گرایی زن در انسان‌سازی را بیان می‌نماید.

«شما خانم‌ها شرف مادری دارید که در این شرف از مردها جلو هستید و مسئولیت تربیت بچه در دامن خودتان دارید مدرسه‌ای که بچه دارد دامن مادر است مادر خوب و چه خوب تربیت می‌کند و خدای نخواستہ اگر مادر منحرف باشد بچه از همان توی دامن مادر منحرف بیرون می‌آید و چون بچه‌ها آن علاقه‌ای که به مادر دارند به هیچ‌کس ندارند و در دامن مادر که هستند تمام آرزوهایی که دارند خلاصه می‌شود در مادر و همه چیز را در مادر

می‌بیند حرف مادر، خلق مادر، عمل مادر در بچه‌ها اثر دارد لامحاله یک بچه در دامن مادر که اول کلاس است این دامن اگر یک دامن طاهر پاکیزه مهذب باشد. بچه از همین اول که دارد رشد می‌کند با آن اخلاق صحیح و با آن تهذیب نفس و با آن عمل خوب رشد می‌کند و بچه وقتی در دامن مادرش هست می‌بیند مادر اخلاق خوش دارد اعمال صحیح دارد گفتار خوش دارد این بچه از همان‌جا اعمالش و گفتارش به تقلید از مادر که از همه تقلیدها بالاتر است و به تزریق مادر که از همه تزریق‌ها مؤثرتر است تربیت می‌شود» (همان).

در رابطه با مسئله تکلیف‌گرایی زنان در منظومه فکری رهبر بنیان‌گذار انقلاب اسلامی تاکنون مقاله یا کتاب منتشر نشده است البته برخی از نویسندگان در ذیل بررسی اندیشه امام خمینی رحمته به وظایف فردی - اجتماعی زنان اشاره نموده‌اند.

طغرانگار (۱۳۸۹) در کتاب خود «حقوق سیاسی - اجتماعی زنان قبل و بعد از پیروزی انقلاب اسلامی ایران»، به وضعیت زنان در دوره‌های مختلف می‌پردازد. او در بخش اول به جایگاه زنان در جوامع قبل از انقلاب صنعتی پرداخته و سپس به جنبش‌های اجتماعی زنان در دنیا در قرن ۱۸ اشاره کرده است. همچنین مؤلف در ادامه کتاب به گسترش همکاری بین‌المللی در قرن ۲۰ در مورد حقوق زنان و جایگاه آنان پرداخته است. ایشان در بخش دوم کتاب حقوق سیاسی - اجتماعی زنان قبل از انقلاب را بررسی نموده و سپس به تحلیل انقلاب سفید شاه در مورد حق رأی زنان پرداخته است. در بخش سوم کتاب، نویسنده به بیان حقوق سیاسی و اجتماعی زنان پس از پیروزی انقلاب اسلامی با روش تطبیقی پرداخته است. در تحقیق حاضر، نگاهی خاص و جامع به مسئله تکلیف‌گرایی زنان در اندیشه رهبر در نظام جمهوری اسلامی و به روش هرمنوتیک متن محور نشان داده می‌شود.

کریمی‌نیا، جعفری، بنواری و انصاری مقدم (۱۴۰۰) در مقاله «بازکاوی تطبیقی جایگاه زن در اندیشه امام خمینی و مقام معظم رهبری» جایگاه و نقش زنان را بررسی کرده است ولی تکلیف‌گرایی زنان را در ذیل حق زن در نقش اجتماعی زن مطرح کرده است. زمینه‌های تجلی و جایگاه زن در اندیشه امام خمینی و مقام معظم رهبری را بررسی کرده و با روش مقایسه‌ای رویکرد دو نظریه رهبران در مقوله مشارکت و حقوق اجتماعی و سیاسی زنان را به بررسی پرداخته‌اند. سپس، با رویکرد امام خمینی ره، بنیان‌گذار حکومت اسلامی در عصر معاصر، مورد تطبیق قرار داده و نتیجه تطبیق دیدگاه‌ها در تحقق جایگاه زن و حقوق زنان ذیل حکومت اسلامی، دو رویکرد متضاد را نشان می‌دهد. اما در تحقیق حاضر، نگاهی خاص و جامع به مسئله تکلیف‌گرایی زنان در اندیشه رهبر در نظام جمهوری اسلامی و به روش هرمنوتیک متن محور نشان داده می‌شود.

هزواهی و سلطانی بیرامی (۱۳۹۴) در مقاله «بررسی جایگاه اصل تکلیف‌گرایی در اندیشه سیاسی امام خمینی ع» با روش توصیف - تحلیلی تکلیف‌گرایی را در اندیشه امام رحمته را مورد بررسی قرار داده است. ایشان تأثیرگذاری تکلیف‌گرایی در اندیشه فقهی - سیاسی ایشان به‌عنوان یک متفکر عالم و عامل، در مقاله خود توصیف نموده است و در قسمتی از تحقیق مسئله تکلیف زنان را در عرصه فردی، خانوادگی، سیاسی، اجتماعی به مثابه یک امر شرعی بیان کرده است. تحقیق حاضر از حیث روش - هرمنوتیک متن محور - و همچنین از آن‌جهت که نگاهی خاص و جامع به مسئله تکلیف‌گرایی زنان در ابعاد مختلف در اندیشه امام خمینی ع دارد.

جمشیدی (۱۳۸۸) در کتاب «اندیشه سیاسی امام خمینی رحمته» در ذیل گفتار حق و قانون به مسئله تکلیف پرداخته است ولی تکلیف‌گرایی زنان را مورد بررسی قرار نداده است. تحقیق حاضر نگاهی خاص مسئله تکلیف‌گرایی زنان در اندیشه امام خمینی رحمته دارد.

بررسی کتب و مقالات پژوهشی منتشر شده در اندیشه امام رحمته بیانگر آن است که مسئله تکلیف به مثابه یک موضوع عام برای انسان‌ها مطرح شده است و به‌طور اختصاصی برای زنان، پژوهشی در بین نویسندگان پیگیری نشده است. تحقیق حاضر از حیث روش - هرمنوتیک متن محور - و همچنین از آن‌جهت که نگاهی خاص و جامع به مسئله تکلیف‌گرایی زنان در ابعاد مختلف (اصول، قاعده، ارکان، انواع، نتیجه و بزرگ‌ترین تکلیف) در اندیشه امام خمینی رحمته داشته باشد؛ اثری نو و بدیع به شمار می‌آید.

۳- روش‌شناسی

در پژوهش‌های کمی بر فرآیندهای «استقرایی، تئوری ساز، ذهنی و غیر اثباتی» و در روش‌های کیفی بر فرآیند «استنتاجی، تئوری ساز، ذهنی و غیر اثباتی» تأکید می‌شود (مکناب، ۱۳۹۴). بین پژوهش‌های کمی یا کیفی، این پژوهش جزء کیفی به شمار می‌آید. شیوه گردآوری داده‌ها مبتنی بر مطالعات اسنادی و به صورت فیش‌برداری از مجموع آثار برجای‌مانده از امام رحمته بوده است. پژوهشگران از روش‌های متعددی نظیر تئوری داده بنیاد، تحلیل گفتمان، مقایسه، هرمنوتیک ... در تحلیل داده‌های کیفی استفاده می‌کنند (سید امامی، ۱۳۹۱). لذا هرمنوتیک، روشی برای ادراک و فهم متون نوشتاری و معنایی متن است. در فرآیند روش هرمنوتیکی، محقق سعی می‌کند از جزء به کل و از کل به جزء به معنای حقیقی متن نزد مؤلف دست یابد و انواع آن عبارت است از: هرمنوتیک انتقادی، هرمنوتیک روشی که شامل (مؤلف محور، متن محور و مفسر محور)، هرمنوتیک فلسفی، هرمنوتیک هنجاری و هرمنوتیک تردیدی (حریری، ۱۳۸۵).

نظر به اینکه موضوع این پژوهش، در حوزه مطالعاتی اندیشه سیاسی-اجتماعی قرار دارد، لذا بهترین روش تحلیلی برای فهم تکلیف‌گرایی زنان در اندیشه امام خمینی رحمته «هرمنوتیک متن‌گرا» است. در این پژوهش با کاربردی هرمنوتیک متن محور، تلاش شده با محور قرار دادن متون برجای‌مانده از ایشان (به مثابه متن) و ابعاد معنایی تکلیف‌گرایی زنان در نیت رحمته (به مثابه مؤلف) مورد تحلیل قرار گیرد.

۴- یافته‌ها

۴-۱- تکلیف‌گرایی و بنیان‌های هفت‌گانه آن در اندیشه رهبر بنیان‌گذار انقلاب اسلامی

۴-۱-۱- تکلیف زن و مرد، منشأ عمل آنان محسوب می‌شود

در منظر امام خمینی رحمته منشأ یک عمل در تکلیفی است که زن یا مرد احساس می‌کنند. به تعبیر دیگر، ارزش عمل نه به فایده «فایده‌گرایان» و نه به نتیجه عمل «پراگماتیست‌ها»، بلکه به وظیفه‌ای است که بر اساس نقش افراد مطرح می‌شود. «حضرت امیر تکلیف داشت به اینکه با او (معاویه) جنگ بکند، چه شکست بخورد، چه شکست بدهد» (امام خمینی رحمته، ۱۳۹۵).

۴-۱-۲- یکسانی تکلیف، برای زن و مرد مطرح است

بر اساس نگاه امام خمینی رحمته امر تکلیف شامل زن و مرد جامعه در تمام سطوح می‌شود. ایشان در این رابطه می‌فرماید: «همه قشرها برای خودشان تکلیف فرض کنند، بگویند ما موظفیم» (امام خمینی رحمته، ۱۳۸۷). از آنجا که زن و مرد، موجودی مختار هستند؛ ایجاب می‌کند که احساس تکلیف نمایند. «امروز تکلیف به همه طبقات متوجه است ... همه مکلف هستند به مقدار میسور» (همان).

۴-۱-۳- محدوده تکلیف، برای مرد و زن در تفاوت‌های طبیعی است

امام رحمته با استناد به قرآن

«لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا» (بقره/۲۸۶)، تکلیف را بر اساس توان طبیعی زن و مرد، متفاوت می‌داند. ایشان از این

منظر نیز می‌نگرند: «اگر انسان وظیفه‌شناس باشد مترقی است، یک انسان عادل است» (همان).

۴-۱-۴- انواع تکلیف، وجدانی، شرعی و عقلی است

در رابطه با انواع تکلیف در نگاه رهبر بنیان‌گذار انقلاب، سه نوع تکلیف مشاهده می‌شود: ۱- تکلیف وجدانی، ۲- تکلیف شرعی، ۳- تکلیف عقلی. «همه تکلیف وجدانی داریم، تکلیف شرعی داریم، تکلیف عقلی داریم که با این جمعیت مظلومی که قیام کردند و

می‌خواهند حق خودشان را بگیرند، ما هم با آنها همراهی می‌کنیم.» (امام خمینی رحمته، ۱۳۸۷). ایشان معتقد است، تکلیف امری باطنی و عقلانی است و هیچ‌کس نمی‌تواند برای انجام وظایف خود عذر تراشی کند. «امروز عذر نیست برای ما، هیچ‌کدام ما عذر نداریم؛ لکن ما هم که اینجا هستیم، شما ... که در این بلاد هستید، بی تکلیف نیستید.» (همان).

۴-۱-۵- تعیین تکلیف، در شرع شده است

در نگاه فقهی امام رحمته، وظایف فردی- اجتماعی مرد و زن در اسلام مشخص شده و افزون بر تأثیرات دنیوی، پاداش اخروی هم در پی دارد. ایشان با چنین نگاهی می‌فرماید: «تکلیف ما و وظیفه ما را قرآن تعیین می‌کند». ایشان تخلف از تکلیف را جایز نمی‌داند. «مسئله، تکلیف شرعی الهی است، کسی نمی‌تواند تخلف بکند» (همان).

۴-۱-۶- انجام به تکلیف، پیروزی در پی دارد

رهبر بنیان‌گذار انقلاب اسلامی، انسان مکلف زن و مرد را تشویق به انجام تکلیف می‌کند و چه به نتیجه رسد یا به نتیجه نرسد، در هر دو صورت پیروز می‌داند. «ما مکلفیم، خدا به ما تکلیف کرده است، که با این مخالفین اسلام و مخالفین ملت اسلام معارضه کنیم، یا پیش می‌بریم یا نمی‌بریم. اگر پیش بردیم که الحمدلله هم به تکلیفمان عمل کرده‌ایم و هم پیش بردیم و اگر هم مردیم و کشته شدیم به تکلیفمان عمل کردیم، ما چرا بترسیم؟ ما شکست نداریم. شکست برای ما نیست برای اینکه از دو حال خارج نیست یا پیش می‌بریم که پیروز هم شدیم، یا پیش نمی‌بریم که پیش خدا آبرومندیم. اولیای خدا هم شکست می‌خورند. حضرت امیر در جنگ معاویه شکست خورد. امام حسین علیه السلام هم در جنگ با یزید شکست خورد و کشته شد، اما به حسب واقع پیروز شدند. آن‌ها شکست ظاهری و پیروزی واقعی بود. اگر ماها هم که برای خدا می‌خواهیم کار بکنیم، شکست هم بخوریم، تکلیف را عمل کردیم و به حسب واقع هم پیروزی با ما خواهد شد.» (امام خمینی رحمته، ۱۳۸۷).

۴-۱-۷- ادای تکلیف، واجب بر هر مرد و زن است

از دیدگاه امام خمینی رحمته، وجوب ادای تکلیف و استقامت در انجام آن منحصربه‌فرد یا گروه خاصی نیست. «ان‌شاء الله که جمهوری اسلامی باقی است چه ما باشیم، چه اشخاص باشند چه نباشند. همین‌ها بودند که شادی می‌کردند برای اینکه ... هفتاد - هشتاد نفر از دوستان ما را، از بزرگان را از بین بردند، شادی می‌کردند که جمهوری از بین رفت، تمام شد دیگر. دیدند که ابداً تمام نشد و مردم ریختند بدتر از اول، بالاتر از اول، ریختند در خیابان‌ها و چه کردند... ملت ما، ارتش ما، سپاه ما و همه قوای مسلحه ما یک تکلیف ادا می‌کنند. این مثل این است که گفته بشود که اگر فلانی رفت و فلانی رفت، مردم نماز نمی‌خوانند. تکلیف است، به رفتن کسی مردم دست از نمازشان بر نمی‌دارند، به رفتن کسی نمازشان را، حششان را دست از آن بر نمی‌دارند» (امام خمینی رحمته، ۱۳۸۷).

۴-۲- ارکان تکلیف‌گرایی زنان بر اساس بنیان‌های هفت‌گانه فکری رهبری بنیان‌گذار انقلاب اسلامی

امروزه، دیدگاه‌های مختلفی نسبت به وظیفه‌گرایی زنان در حوزه فردی - اجتماعی مطرح است. در بین نگاه‌های مختلف حداقلی به نقش زنان و متضاد که نسبت به تکلیف‌گرایی زن وجود دارد، دیدگاه امام خمینی رحمته، نگاه گسترده و جامع بوده و حوزه‌های عبادی، اقتصاد، سیاسی و اجتماعی زنان را در بر می‌گیرد «ما مفتخریم که بانوان و زنان پیر و جوان... در صحنه‌های فرهنگی و اقتصادی و نظامی حاضر و همدوش مردان یا بهتر از آنان در راه تعالی اسلام و مقاصد قرآن کریم فعالیت دارند» (امام خمینی رحمته، ۱۳۸۷).

۴-۲-۱- تکلیف‌گرایی زنان در رکن خودسازی و عبادی

خودسازی فردی - جمعی افراد به مثابه یک تکلیف حیاتی مورد توجه امام رحمته قرار گرفته است. «اگر انسان دید معصیت خدا می‌شود باید جلویش را بگیرد. نگذارد معصیت خدا بشود. همه ما مکلفیم همان‌طور که مکلفیم که خودمان را حفظ کنیم و خارج کنیم از ظلمت به نور، مکلف هستیم که دیگران را هم همین‌طور دعوت کنیم» (امام خمینی رحمته، ۱۳۸۷). امام رحمته توجه خاصی به خودسازی

زنان داشتند، چراکه سرنوشت‌سازی نسل آینده و صلاح و فساد جامعه از خودسازی زنان سرچشمه می‌گیرد «زن هم باید از فساد اجتناب کند. زن‌ها نباید ملعبه دست جوان‌های هرزه بشوند. زن‌ها نباید مقام خودشان را منحط کنند و خدای‌نخواستہ بزک کرده بیرون بیایند و در انظار مردم فاسد قرار بگیرند. زن‌ها باید انسان باشند. زن‌ها باید تقوا داشته باشند. زن‌ها مقام کرامت دارند. زن‌ها اختیار دارند؛ همان طوری که مردها اختیار دارند.» (همان).

در نگاه رهبر بنیان‌گذار انقلاب، حجاب زنان در حوزه فردی و اجتماعی باعث حفظ ارزش‌ها است. «خداوند همه شما را توفیق بدهد، ما و شما را برای اسلام و برای خدمت اسلام موفق کند و دین و دنیای شما را حفظ کند؛ و البته باید توجه داشته باشید که حجابی که اسلام قرار داده است، برای حفظ آن ارزش‌های شماست. هر چه را که خدا دستور فرموده است - چه برای زن و چه برای مرد - برای این است که آن ارزش‌های واقعی که این‌ها دارند و ممکن است به واسطه وسوسه‌های شیطنانی یا دست‌های فاسد استعمار و عمال استعمار پایمال می‌شدند این‌ها، این ارزش‌ها زنده بشود؛ و خداوند به همه ما توفیق بدهد که خدمت کنیم به این ملت و اسلام» (همان).

۲-۴- تکلیف‌گرایی زنان در رکن اختیار سیاسی

در اندیشه سیاسی رهبر انقلاب، مشارکت با اختیار زنان در امور سیاسی از عنصر تکلیف‌گرایی است. امام رحمته حضور با اختیار زنان در عرصه‌های سیاسی و انقلاب اسلامی در ایران را برگرفته از سیره اسلامی زنان در سراسر تاریخ می‌داند. «... بانوان از صدر اسلام - در صدر اسلام - با مردان در جنگ‌ها هم شرکت داشته‌اند.» (همان). از رهگذر تکلیف‌گرایی زن است که امام رحمته مسئله قیام و نهضت اسلامی را برای جامعه زنان تحلیل و هدایت می‌کنند. «من از تمام زن‌های ایران، تمام بانوان ایران و از بانوان قم تشکر می‌کنم. خداوند از شما راضی باشد. امام عصر از شما دل‌خوش باشد. شما با بچه‌های کوچک خودتان در خیابان‌ها آمدید و از اسلام پشتیبانی کردید... ما می‌بینیم و دیدیم که زن‌ها، بانوان محترمانه هم‌دوش مردان بلکه جلو مردان در صف قتال ایستادند. بچه‌های خودشان را از دست دادند، جوانان خودشان را از دست دادند و شجاعانه مقاومت کردند» (همان).

البته امام رحمته تکلیف سیاسی زنان را بعد از انقلاب در «نظام‌سازی» و «جامعه‌سازی» مشخص می‌نمایند.

«زن‌ها اختیار دارند؛ همان طوری که مردها اختیار دارند... زن باید در سرنوشت خودش دخالت داشته باشد. زن‌ها در جمهوری اسلام رأی باید بدهند. همان طوری که مردان حق رأی دارند زن‌ها حق رأی دارند... شما همان طوری که تاکنون در نهضت‌ها دخالت داشتید و سهم بودید در این نهضت سهم بودید در این پیروزی، حالا هم باز باید سهم باشید؛ و هر وقت اقتضا بکند نهضت کنید، قیام کنید. مملکت از خود شماست ان‌شاءالله. دست اجانب کوتاه شد از مملکت، دست رشوه‌خواران و چپاولگران کوتاه شد، رفتند؛ مملکت از خود شماست. شما باید بسازید مملکت را. همه ملت ایران، همه ملت ایران - چه بانوان و چه مردان - باید این خرابه‌ای که برای ما گذاشته‌اند بسازند. با دست مرد تنها درست نمی‌شود؛ مرد و زن باید با هم این خرابه را بسازند» (همان).

بنابراین، امام خمینی رحمته مشارکت فعال زنان شجاع در انقلاب اسلامی را این‌چنین در صحنه بین‌المللی معرفی می‌کند:

«زندان‌های شاه از زنان شیردل و شجاع مملو است. در تظاهرات خیابانی زنان ما، بچه‌های خردسال خود را به سینه فشرده، بدون ترس از تانک و توپ و مسلسل، به میدان مبارزه آمده‌اند. جلسات سیاسی‌ای که زنان در شهرهای مختلف ایران، برپا می‌کنند کم نیست، آنان نقش بسیار ارزنده‌ای را در مبارزات ما ایفا کرده‌اند. مادران شجاع فرزندان اسلام، خاطره جانبازی و رشادت زنان قهرمان را در طول تاریخ زنده کرده‌اند. در چه تاریخی این‌چنین زنانی را سراغ دارید و در چه کشوری؟» (امام خمینی رحمته، ۱۳۸۷).

۳-۲-۴- تکلیف‌گرایی زنان در رکن اشتغال و اقتصاد

از دیدگاه امام خمینی رحمته، زن حق مالکیت و فعالیت اقتصادی خرد و کلان را دارد. «در نظام اسلامی، زن همان حقوقی را دارد که مرد دارد، حق تحصیل، حق کار، حق مالکیت، حق رأی دادن، حق رأی گرفتن. در تمام جهاتی که مرد حق دارد، زن هم حق دارد.» (امام خمینی رحمته، ۱۳۹۵). ایشان، تکلیف اقتصادی را در اشتغال مردان و زنان ملت می‌داند و توسعه جامعه ایران را پیامد مجاهدات مالی زنان انقلابی بیان می‌کند. «زنان ایران، هم مجاهدات انسانی عظیم کرده‌اند و هم مجاهدات مالی. این طبقه محترم زن‌ها که در جنوب تهران و در شهر قم و در سایر شهرها هستند، همین خانم‌های محجبه، همین‌ها که مظهر عفاف هستند، در نهضت پیش‌قدم بودند و در ایثار مال هم پیش‌قدم. ایثار کردند جواهرات و طلاهایی که دارند، برای مستضعفین، عمده در این امور آن قصد پاک است.» (همان). امام خمینی رحمته در زمینه اختیار امور اقتصادی جامعه زنان می‌فرماید: «تمام معاملاتشان به اختیار خودشان است و آزاد هستند، در اختیار شغل آزاد هستند.» (همان). البته زن در گستره شغلی باید از امنیت شغلی؛ امکانات لازم؛ ارزش و احترام بهره‌مند باشد. «در وزارتخانه‌های اسلامی نباید زن‌های لخت بیایند، زن‌ها بروند اما باحجاب باشند مانعی ندارد بروند اما کار نکنند لکن باحجاب شرعی باشند، با حفظ جهات شرعی باشند» (همان).

۴-۲-۴- تکلیف‌گرایی زنان در رکن خانواده و اجتماع

امام خمینی رحمته با نگاهی فضیلت‌گرا، آینده مطلوب زنان را در تکلیف‌گرایی زنان به وظایفشان در جامعه دنبال می‌کند. «در خصوص زنان، اسلام هیچ‌گاه مخالف آزادی آنان نبوده است، برعکس اسلام با مفهوم زن به‌عنوان شیء مخالفت کرده است و شرافت و حیثیت او را به وی باز داده است. زن مساوی مرد است. زن مانند مرد آزاد است که سرنوشت و فعالیت‌های خود را انتخاب کند.» (امام خمینی رحمته، ۱۳۹۵). ایشان، رسیدن سعادت افراد را منوط در سایه فعالیت و حضور زنان در خانواده می‌دانند و می‌فرمایند: «دامن مادر بزرگ‌ترین مدرسه‌ای است که بچه در آنجا تربیت می‌شود. آنچه بچه از مادر می‌شنود غیر از آن چیزی است که از معلم می‌شنود. بچه از مادر بهتر می‌شنود تا از معلم. در دامن مادر بهتر تربیت می‌شود تا در جوار پدر؛ تا در جوار معلم. [این] یک وظیفه انسانی است، یک وظیفه الهی است، یک امر شریف است؛ انسان درست کردن است.» (همان).

ایشان، آسیب‌های معنوی و اجتماعی ناشی از عدم تکلیف‌گرایی مادران را بسیار خطرناک تبیین و تحلیل می‌کنند و همواره بر تکلیف شناسی مادران در تربیت فرزندان به‌عنوان امری حیاتی در مسیر سعادت خانواده و اجتماع تأکید دارند.

«بچه‌هایی که از دامن مادر جدا شده‌اند و در پرورشگاه‌ها رفتند این‌ها چون پیش اجنبی هستند و محبت مادر ندیده‌اند، عقده پیدا می‌کنند. این عقده‌ها منشأ همه مفاسدی است، یا اکثر مفاسدی است، که در بشر حاصل می‌شود. این جنگ‌هایی که پیدا می‌شود از عقده‌هایی است که در قلوب این خون‌خوارها هست. این دزدی‌ها، این خیانت‌ها، این‌ها اکثراً از عقده‌هایی است که در انسان هست. بچه‌های شما را اگر از شما جدا کردند، به‌واسطه نداشتن محبت مادر، عقده پیدا می‌کنند؛ به فساد کشیده می‌شوند.» (امام خمینی رحمته، ۱۳۸۷).

۵-۲-۴- تکلیف‌گرایی زنان در رکن فراگیری علم و دانش در تمدن‌سازی نوین اسلامی

امروزه، گرایش به علم و دانایی توانسته حیات جامعه بشری را تحت شعاع قرار دهد. در این میان علم‌اندوزی زنان در فضای فردی - اجتماعی چنان برجسته است که امام خمینی رحمته بانوان را به‌عنوان نمونه و احیاگران فکر و اندیشه ترسیم نموده است (همان).

امام علیه السلام به‌عنوان دانشمند و رهبر انقلاب اسلامی، زنان را سکوی پرواز جامعه و مظهر تحقق آمال بشر معرفی می‌کند. ایشان نقش عظیمی برای زنان عالم و دانشمند در اجتماع در نظر می‌گیرد (امام خمینی علیه السلام، ۱۳۸۷). ایشان، اهمیت نقش زنان دانشمند را در جامعه یادآوری کرده و حتی نقش زنان فعال و دانشمند را از مردان بالاتر می‌دانستند، چراکه زن آگاه به امور جامعه، می‌تواند نسل فعال آینده را تربیت کند و این خود یعنی ساختن جامعه پیشرفته اسلامی. «نقش زن در جامعه بالاتر از نقش مرد است، بر این‌که بانوان علاوه بر این‌که خودشان یک قشر فعال در همه ابعاد هستند. قشرهای فعال را در دامن خودشان تربیت می‌کنند. خدمات مادر به جامعه از خدمات معلم بالاتر است و این امری است که انبیاء می‌خواستند» (همان).

در دیدگاه علمی امام علیه السلام، زنان باید همدوش افراد جامعه در تحصیل علم، عرفان، فلسفه و تمام شاخص‌های علمی و حتی صنعت فعالیت کنند. ایشان تحصیل علم را مخصوص طبقه خاص نمی‌داند ولی ویژگی‌هایی برای این‌گونه فعالیت‌ها برای زنان برمی‌شمارد که در اسلام نیز به آن اشاره شده است و زنان را به علم‌اندوزی سفارش کرده و آن را وسیله رسیدن به مقام انسانیت می‌دانستند. «توفیق شما بانوان و خواهران را می‌خواهم که هم در علم کوشا باشید و هم در تهذیب اخلاق همان‌طوری که علم تنها فایده ندارد و تهذیب تنها کورکورانه فایده ندارد. علم و تهذیب نفس است که انسان را به مقام انسانیت می‌رساند و از خدای تبارک و تعالی خواستارم که شما بانوان را موفق کند و سایر خواهران که در سطح ایران هستند همین‌طور برادران را موفق کند که این دو جناح را که جناح علم و عمل باشد، توأم با اخلاق اسلامی به پیش ببرد و اسلام در ایران پیاده بشود به آن طوری که خدای تبارک و تعالی می‌خواهد» (امام خمینی علیه السلام، ۱۳۸۷؛ عارفی گوران و حاجی حسن، ۱۳۹۸).

در نهایت، امام علیه السلام زمینه‌سازی تحصیل علم زنان را وظیفه حکومت اسلامی می‌دانست. «من امیدوارم که دستگاه‌ها با شما کمک کنند و آن چیزی که احتیاج به آن دارید در هر امری از امور و در فرهنگتان و در تعلیم و تعلمتان وسیله را برای شما به‌طور شایسته فراهم کنند» (امام خمینی علیه السلام، ۱۳۸۷).

۴-۳-۴- پیامدهای تکلیف‌گرایی زنان در اندیشه رهبری بنیان‌گذار انقلاب اسلامی

پیامدهای تکلیف‌گرایی در مکتب اسلامی در دو سطح فردی و اجتماعی اثرگذار است. لذا امام علیه السلام پیامد تکلیف‌گرایی زنان را در بعد فردی، انسان‌سازی و در بعد جمعی، جامعه‌سازی بر اساس مکتب الهیت محمدی صلی الله علیه و آله و سلم مطرح می‌نماید.

۴-۳-۴-۱- بعد فردی

امام خمینی علیه السلام معتقد هستند، اساسی‌ترین پیامد تکلیف‌گرایی فردی زنان در انسان‌سازی که شامل ۱- خودسازی؛ ۲- تربیت فرزندان است، ظهور پیدا می‌کند. نخست، هر زن به‌عنوان یک انسان، با ایمان و اعتقاد راسخ در صداقت و اخلاص خود تلاش کند تا فرآیند عکس‌العمل او بخشی از این مسیر سعادت را به نمایش بگذارد. ولی زنان که خودسازی را دنبال نکنند هرگز آن‌ها قادر به مسئولیت‌پذیر زندگی در آینده نمی‌شوند؛ بنابراین تا مادامی که زنان، روح خود را مهیای انسان‌سازی و خصال نیکو می‌کنند، هرگز انتظار انحراف از سوی فرزندان نمی‌رود. «این دامن اگر یک دامن طاهر پاکیزه مهذب باشد. بچه از همین اول که دارد رشد می‌کند با آن اخلاق صحیح و با آن تهذیب نفس و با آن عمل خوب رشد می‌کند و بچه وقتی در دامن مادرش هست می‌بیند مادر اخلاق خوش دارد اعمال صحیح دارد گفتار خوش دارد این بچه از همان‌جا اعمالش و گفتارش به تقلید از مادر که از همه تقلیدها بالاتر است» (امام خمینی علیه السلام، ۱۳۹۳).

دوم، اینکه فرآیند پیامد تکلیف‌گرایی فردی زنان در تربیت فرزندان صالح شبیه تأثیر جهاد است و مستلزم دقت و بردباری فراوان است. اگر مادری با معیارهای الهی فرزندان را تربیت کند و آنان را در مسیر سعادت هدایت کند، بنیان‌گذار نسلی است که فرزندان جامعه را تشکیل خواهند داد و انسان‌هایی که مطیع امر الهی و معصومین هستند و آن‌ها نیز کاروان بشریت را به همان مسیر هدایت

می‌کنند. برعکس، اگر زنی به امر تربیت انسان‌سازی فرزندش بی‌توجهی نشان دهد، مسئول نابودی بنای یک نسل کامل از بشریت خواهد بود؛ بنابراین، مسئله تربیت زنان و مادران بی‌نهایت حیاتی و درخور تأمل و برنامه‌ریزی است.

«شما مسئولید که در دامن‌های خودتان اولاد متقی بار بیاورید تربیت کنید به جامعه تحویل دهید همه مسئول هستیم که اولاد را تربیت کنیم لیکن در دامن شما بهتر تربیت می‌شوند دامن مادر بهترین مکتبی است از برای اولاد. شغل تربیت فرزند از همه شغل‌ها بالاتر است. فرزند خوب شما اگر به جامعه تحویل بدهید برای شما بهتر است از همه عالم. اگر یک انسان شما تربیت کنید برای شما به قدری شرافت دارد که من نمی‌توانم بیان کنم پس شما یک شغل‌تان این است که بچه‌های خوب تربیت کنید. دامن مادرها دامن است که انسان از آن باید درست شود یعنی اول مرتبه تربیت، تربیت بچه است در دامن مادر و برای اینکه علاقه بچه به مادر بیشتر از همه علایق است و هیچ علاقه‌ای بالاتر از علاقه مادری و فرزندی نیست بچه‌ها از مادر بهتر مسائل را اخذ می‌کنند آن قدری که تحت تأثیر مادر هستند تحت تأثیر پدر، معلم و استاد نیستند» (همان).

۲-۳-۴- بعد اجتماعی

در نگاه اجتماعی امام خمینی رحمته برای اهداف و ارزش‌های متعالی اجتماعی سختی‌ها و جان‌نثاری‌های گسترده‌ای را افراد جامعه باید تحمل کنند. ایشان در پایان وصیت‌نامه خود، بالاترین پیامد تکلیف‌گرایی را حفظ مکتب الوهیت و برپایی مکتب محمدی صلی الله علیه و آله که هدف و تلاش تمام انبیا و اولیا است، می‌داند. «آنچه که شما ملت شریف و مجاهد برای آن بپا خاستید ... والاترین و بالاترین و ارزشمندترین مقصدی است و مقصودی است که از صدر عالم در ازل و پس‌ازین جهان تا ابد عرضه شده است و خواهد شد و آن مکتب الوهیت به معنی وسیع آن دایره‌ی توحید با ابعاد رفیع آن است که اساس خلقت و غایت آن در پهناور وجود و در درجات و مراتب غیب و شهود است و آن در مکتب محمدی صلی الله علیه و آله به تمام معنی و درجات و ابعاد متجلی شده و کوشش تمام انبیای عظام علیهم السلام و اولیای معظم برای تحقق آن بوده و راهیابی به کمال مطلق و جلال و جمال بی‌نهایت جز با آن میسر نگردد» (امام خمینی رحمته، ۱۳۸۷).

بر اساس مبانی فکری سیاسی امام خمینی رحمته حفظ اسلام و جامعه‌سازی الهی در دنیای معاصر، همواره مسئولیت سنگین و تکلیف زن و مرد است. «لهدا امروز تکلیف ما بسیار سنگین است، تکلیف ما حفظ و جاهت اسلام است. تکلیف ما این است که با اعمال خودمان، با گفتار و رفتار خودمان اسلام را ترویج کنیم و وجاهت را حفظ کنیم و اگر خدای نخواست یک انحرافی باشد باید جلوگیری کنید» (امام خمینی رحمته، ۱۳۸۷). از مجموع دیدگاه‌های امام رحمته چنین استنباط می‌شود که زنان، نقش اصلی در بنای جامعه اسلامی دارند، به تعبیر دیگر، جامعه‌سازی در پیامد تکلیف‌گرایی زنان در عرصه اجتماع همان ادامه انسان‌سازی بر اساس مکتب محمدی صلی الله علیه و آله است. در نظام اسلامی زن به عنوان یک انسان می‌تواند مشارکت فعال با مردان در بنای جامعه اسلامی داشته باشد ولی نه به صورت یک شعر نه او حق دارد خود را به چنین حدی تنزل دهد و نه مردان حق دارند که به او چنین بیندیشند اسلام با هر چیزی که انسان را پوچی و از خودبیگانه شدن می‌کشانند مبارزه می‌کند. زنان از نظر اسلام نقش اساسی در بنای جامعه اسلامی دارند اسلام زن را تا حدی ارتقا می‌دهد که او بتواند مقام انسانی خود را در جامعه باز یابد و متناسب با چنین رشدی می‌تواند در ساختمان حکومت اسلامی مسئولیت‌هایی را به عهده بگیرد اگر خانم‌ها خیال کنند که کنار بروند و مردها این کارها را انجام بدهند این خیال، خیال صحیحی نیست برای این‌که کارها این قدر آشفته است رفتاری‌ها این قدر زیاد است که هر شخصی در هر محلی است تکلیفی که دارد این است که آنجا را خوب بسازد خانم‌ها حق دارند در سیاست دخالت کنند تکلیفشان است. دین اسلام یک دین سیاسی است، دینی است که همه چیزش سیاست است حتی عبادتش» (امام خمینی رحمته، ۱۳۹۳).

۵- بحث و نتیجه‌گیری

امروزه، دیدگاه‌های مختلفی نسبت به وظیفه‌گرایی زنان در حوزه فردی-اجتماعی مطرح است. نویسندگان این مقاله را با هدف تبیین الگوی تکلیف‌گرایی زن به‌عنوان یک رکن مهم جامعه در اندیشه امام خمینی رحمته با بررسی نگرش متفکران، در پاسخ به این سؤال اصلی به نگارش آمده که: «ابعاد و پیامدهای تکلیف‌گرایی زنان در اندیشه رهبری بنیان‌گذار انقلاب اسلامی چیست؟» رهبری بنیان‌گذار انقلاب اسلامی نیز به تأسی از قرآن و امامان معصوم علیهم‌السلام به معرفی زنان مکلف در جامعه اسلامی در جایگاه کرامت و شخصیت، تساوی حق و تکلیف زن با مرد، الگوی تکلیف‌گرایی زنان، سعادت و شقاوت جامعه در تکلیف‌گرایی اجتماعی زنان، وظیفه‌گرایی زن اساسی‌ترین عامل تربیت بشر پرداخته است. ایشان با ترسیم تکلیف‌گرایی و بنیان‌های هفت‌گانه بر محورهای زیر پرداختند: ۱- تکلیف زن و مرد، منشأ عمل آنان محسوب می‌شود؛ ۲- امر تکلیف، یکسان و همگانی برای زن و مرد است؛ ۳- محدوده تکلیف، برای مرد وزن در تفاوت‌های طبیعی است؛ ۴- ابعاد تکلیف، در حوزه وجدان و شرع و عقل؛ ۵- امر شرعی تکلیف، تعیین شده است؛ ۶- انجام به تکلیف، پیروزی عمل در پی دارد؛ ۷- ادای تکلیف، واجب بر هر مرد وزن است. امام رحمته توانستند تحولات عظیمی در جامعه زنان در عرصه فردی و اجتماعی به وجود آورد و مقام زنان را در تاریخ تمدن اسلامی توسعه دهد و او را از تاریکی جاهلیت به نورانیت انسان است تبدیل کند. لذا در پرتوی مکتب فکری امام خمینی رحمته، زنانی در جامعه اسلامی پرورش یافته و توانستند با الگوگرایی از زنان برجسته همچون: حضرت فاطمه‌الزهرا علیها‌السلام، حضرت خدیجه علیها‌السلام، حضرت زینب علیها‌السلام، حضرت سکینه علیها‌السلام، حضرت معصومه علیها‌السلام به فعالیت‌های گوناگون در ابعاد فردی و اجتماعی مشغول شوند.

ارکان تکلیف‌گرایی زنان در اندیشه رهبری بنیان‌گذار انقلاب در مقابل متفکرانی که نگاه حداقلی به احکام دینی زنان دارند؛ گسترده و جامع بوده و حوزه‌های عبادی، اقتصاد، سیاسی و اجتماعی آنان را در بر می‌گیرد. ارکان تکلیف‌گرایی زنان بر اساس بنیان‌های هفت‌گانه دیدگاه امام رحمته عبارت‌اند از: تکلیف‌گرایی زنان در رکن خودسازی و عبادی، تکلیف‌گرایی زنان در رکن اختیار سیاسی، تکلیف‌گرایی زنان در رکن اشتغال و اقتصاد، تکلیف‌گرایی زنان در رکن خانواده و اجتماعی، تکلیف‌گرایی زنان در رکن فراگیری علم و دانش در تمدن‌سازی نوین اسلامی که می‌تواند آینده جامعه آزاد و مطلوب زنان که سعادت افراد جامعه در آن ممکن باشد را فراهم سازد.

ایشان، در زمینه پیامدهای تکلیف‌گرایی در ابعاد فردی معتقد هستند که زنان اساسی‌ترین عامل تربیت بشر هستند و مادر، بهترین مکتب است. لذا، تربیت فرزند خصوصاً فرزند خوب که زنان با تابش نور علم‌اندوزی به جامعه تحویل بدهند و همچنین پایه‌گذاری رسم‌های پسندیده و به ارث گذاشتن آن به فرزندان و نسل آینده، بهترین پیامد است. اما در ابعاد اجتماعی نیز زنان از یک سوی، در این مکتب انسان‌ساز پرورش یافته و با فراگیری علوم نیازمند روز جامعه اسلامی خصوصاً احتیاجات جامعه زنان را برطرف کرده و از سوی دیگر، از آنجاکه زنان سکوی پرواز جامعه هستند پیامدهای تکلیف‌گرایی زنان در عرصه اجتماع از نظر ایشان همان جامعه‌سازی بر اساس مکتب محمدی صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم است.

۶- منابع

- ۱- قرآن کریم.
- ۲- نهج البلاغه.
- ۳- احمدی طباطبایی، سید محمد رضا (۱۳۸۷). اخلاق و سیاست رویکردی اسلامی و تطبیقی. تهران: امام صادق علیه‌السلام.
- ۴- امام خمینی، روح‌الله (۱۳۸۷). وصیت‌نامه امام خمینی رحمته. تهران: نشر فردوس.
- ۵- امام خمینی، روح‌الله (۱۳۹۵). جایگاه زن در اندیشه امام خمینی رحمته. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام.
- ۶- توحیدفام، محمد؛ و عیسی‌وند، لیلیا (۱۳۸۹). فمینیسم و دموکراسی در گذر تاریخ. مطالعات روابط بین‌الملل، ۳(۱۳)، ۲۵-۵۶.

- ۷- جمشیدی، محمدحسین (۱۳۸۴). اندیشه سیاسی امام خمینی رحمته. تهران: موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی رحمته.
- ۸- جوادی آملی، عبدالله (۱۳۸۵). حق و تکلیف در اسلام. قم: نشر اسرا.
- ۹- حاجی حسن، ملیحه (۱۳۹۶). مطالعه‌ی نقش و ابعاد رهبری امام خمینی رحمته در فرآیند انقلاب اسلامی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته جامعه‌شناسی انقلاب اسلامی، دانشگاه شاهد.
- ۱۰- حریری، نجلا (۱۳۸۵). اصول و روش‌های پژوهش کیفی. تهران: دانشگاه آزاد اسلامی.
- ۱۱- دباغ، سروش (۱۳۸۸). فضیلت‌گرایی در دیانت نتیجه‌گرایی در سیاست. روزنامه اعتماد، ۱۳۸۸/۰۱/۲۷.
- ۱۲- سید امامی، کاووس (۱۳۹۱). پژوهش در علوم سیاسی (رویکردهای اثبات‌گرا، تفسیری، و انتقادی). تهران: دانشگاه امام صادق علیه السلام و پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی وزارت علوم.
- ۱۳- طغری‌نگار، حسن (۱۳۸۹). حقوق سیاسی - اجتماعی زنان قبل و بعد از پیروزی انقلاب اسلامی ایران. تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
- ۱۴- عارفی‌گوران، اسماعیل؛ و حاجی حسن، ملیحه (۱۳۹۸). چرایی علم‌اندوزی زنان مسلمان در عصر تمدن نوین اسلامی. هشتمین همایش الگوی اسلامی ایران پیشرفت، ۲۰۰۸-۲۰۲۶.
- ۱۵- قزوینی، سید محمدکاظم (۱۳۸۹). زینب کبری علیها السلام از ولادت تا شهادت. ترجمه کاظم حاتمی طبری. قم: انتشارات همگرا.
- ۱۶- کانت، ایمانوئل (۱۳۷۸). فلسفه اخلاق کانت. ترجمه منوچهر صانعی دره بیدی. تهران: انتشارات نقش و نگار.
- ۱۷- کریمی‌نیا، محمدمهدی؛ جعفری، اکرم؛ بنواری، نسترن؛ و انصاری مقدم، مجتبی (۱۴۰۰). بازکاوی تطبیقی جایگاه زن در اندیشه امام خمینی و مقام معظم رهبری. پیشرفت‌های نوین در روانشناسی، علوم تربیتی و آموزش و پرورش، ۴(۳۶)، ۱۷۲-۱۸۷.
- ۱۸- لاهیجی، حکیم فیاض (۱۳۷۲). گوهر مراد. تهران: وزارت ارشاد.
- ۱۹- مجلسی، محمدباقر (۱۳۷۳). بحارالانوار. تهران: مکتبه الاسلامیه.
- ۲۰- محمودی، سید علی (۱۳۸۳). فلسفه سیاسی کانت. تهران: نگاه معاصر.
- ۲۱- مک‌ناب، دیوید ای (۱۳۹۴). روش تحقیق در علوم سیاسی (رویکرد کیفی و کمی). ترجمه معاون پژوهش و تولید علم. تهران: دانشکده اطلاعات.
- ۲۲- میرمؤمنی، زهرا سادات (۱۳۹۴). نقد جنبش فمینیسم و پیامدهای آن. پژوهشنامه نوین فقهی حقوقی زنان و خانواده، ۲، ۱۴۰-۱۵۷.
- ۲۳- نادری، مهدی؛ و حاجی حسن، ملیحه (۱۳۹۵). ابعاد نظری و عملی تکلیف‌گرایی در اندیشه سیاسی امام خمینی. فصلنامه رهیافت انقلاب اسلامی، ۱۰(۳۷)، ۹۵-۱۱۶.
- ۲۴- هزاوه‌ای، سید مرتضی؛ و سلطانی بیرامی، سکینه (۱۳۹۴). بررسی جایگاه اصل تکلیف‌گرای در اندیشه سیاسی امام خمینی رحمته. فصلنامه انقلاب اسلامی، ۱۲(۴۲)، ۸۱-۹۸.
- ۲۵- امام خمینی، روح‌الله (۱۳۹۳). جایگاه زن در اندیشه امام خمینی. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام.
- ۲۶- پولادی، کمال (۱۳۸۳). تاریخ اندیشه سیاسی در غرب از ماکیاولی تا مارکس. تهران: مرکز.
- ۲۷- جوادی آملی، عبدالله (۱۳۹۸). زن در آینه جلال و جمال. تهران: نشر فرهنگی رجاء.
- ۲۸- مجلسی، محمدباقر (۱۳۷۳). بحارالانوار. تهران: مکتبه الاسلامیه.

Dimensions and Consequences of Women's Duty-Orientedness in the View of Imam Khomeini (RA)

Maleeha Hajjhasan¹, Mehdi Naderi^{2*}

1. Doctoral student of political studies of the Islamic Revolution at Shahid University, Tehran, Iran.

Malihehajjhasn@gmail.com

2. Associate Professor, Department of Political Science, Faculty of Law and Political Science, Shiraz University, Fars, Iran. (Corresponding Author)

mahdinaderi35@gmail.com

Abstract

The synthesis of human "rights" and "duties" constitutes one of the most fundamental issues of human intellectual traditions, each striving to provide a coherent response through the establishment of a knowledgeable system. Within the intellectual framework of Imam Khomeini (RA) as the leader of the revolution, the concept of duty orientation forms the basis of pragmatism action, where societal happiness and prosperity hinge upon fulfilling one's duties. Specifically addressing the issue of women's duty orientation, he highlighted its various dimensions and implications. Given the pivotal role and identity of women in the ideology of the Islamic Revolution's founder, their duty orientation radiates prominently within their intellectual endeavors, portraying them as catalysts for the revival of thought and ideology. In Imam's task-oriented perspective removing women, who are creators of humanity, from human societies and nations, would lead to societal decline and failure. Therefore, understanding the dimensions and consequences of women's duty orientation in leadership thought is crucial for achieving societal happiness within the Islamic Revolution. This article aims to elucidate these dimensions and consequences in the framework of Imam Khomeini's leadership thought using a hermeneutic text-centered approach. The research seeks to answer the question: "What are the dimensions and consequences of women's duty orientation in the leadership thought of the founder of the Islamic Revolution?" The findings of the research indicate that women's commitment is anchored in the Imam's sevenfold thought: "Duty as the origin of action", "Duty is a universal matter", "The scope of duty and human capability", "The internal and rational aspects of duty", "The legitimacy of Islamic duty", "Achieving absolute victory through fulfilling duty," and "The obligatory nature of duty". Therefore, the dimensions of women's responsibilities in the leadership thought of the revolution encompass religious, familial, economic, political, and scientific domains. Furthermore, the consequences of women's responsibilities in individual empowerment and societal cohesion, are grounded in the sacred teachings of Muhammad.

Keywords: Leadership of the Islamic Revolution's founder, women's Duty Orientation, Dimensions of Women's Duty, knowledge system of women.

This Journal is an open access Journal Licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License

(CC BY 4.0)